

com la més plausible a tenor de les dades aportades, així com la periodització cronològica esdevenen els punts vertebradors del discurs científic que articula cada apartat.

Clarament, l'establiment de la gènesi vocàlica tònica i àtona marca la diferència respecte de les gramàtiques generals anteriors: ja no es tracta d'establir *la llei* estricta i rígida que ha operat per a cada segment (o en el pitjor dels casos, d'establir-la a partir de la grafia etimològica, amb la conseqüent llista d'excepcions que se'n derivava), sinó de descriure evolutivament quin n'ha estat el resultat en general i concretament a nivell dialectal i, sobretot, explicar-ne les causes fonètiques que hi han intervingut. En són mostres evidents, a tall d'exemple, la sistematització de l'anomenada *Llei Coromines*, els processos de diftongació condicionada o, molt especialment, l'anàlisi exhaustiva dels fenòmens de centralització de /e, a/ àtones en [ə] orientals, de centralització de /e/ tònica en [ə] en català oriental, l'ascens de /e/ tònica, el descens de /e/ tònica i de la /ə/ tònica, anàlisi que resol un dels punts més foscos i alhora més debatuts de la lingüística diacrònica catalana. En relació amb el consonantisme, capítol que tracta dels processos de canvi fonètic relatiu a les consonants de mode d'articulació diferent en català antic i modern» (p. 169), el fet de partir de l'anàlisi del mode d'articulació dona com a resultat la inclusió de fenòmens que tradicionalment havien quedat al marge en la sistematització de la lingüística diacrònica, com és per exemple l'existència, en algunes zones de Mallorca, de la realització oclusiva (alveolo)palatal [c] i [j] o també, els processos de lenició i l'elisió de les oclusives intervocàliques, com l'elisió de /d/ en posició intervocàlica pròpia sobretot del valencià i en menor mesura del català nord-occidental meridional. Sens dubte, l'anàlisi de tots els processos que afecten el consonantisme resulta d'una complexitat sense precedent, que Recasens resol i explica a la perfecció des del coneixement rigorós dels processos fonètics, com queda palès amb la descripció del procés de desafricació [dz] > [ð] [dz] provinent de *Ce, i* i T[j] i la desafricació de [ts] provinent de les seqüències T[j], *Ce, i* i C[j] o l'evolució de [ð] provinent de D, T[j] i *Ce, i*.

La bibliografia final exhaustiva i actualitzada, així com els índexs de termes i de temes, no fan més que completar el resultat de la investigació, per tal com faciliten la sistematització de la consulta.

Arran de les consideracions anteriors, considerem que la *Fonètica històrica del català* de Daniel Recasens és una obra referent, del tot necessària i imprescindible en la producció bibliogràfica sobre lingüística catalana. És un text altament recomanat per als especialistes en la matèria però molt concretament per als lingüistes en particular i per als filòlegs en formació en general, que s'apropen per primer cop a l'estudi sistemàtic de la lingüística històrica i a qui calen referents bibliogràfics sòlids i críticament contrastats.

Maribel RIPOLL PERELLÓ
Universitat de les Illes Balears

RODORÉDA, Mercè (2017): *Cartes de guerra i d'exili (1934-1960)*. A cura de Carme Arnau. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans / Fundació Mercè Rodoreda («Arxiu Mercè Rodoreda», 7), 383 p.

MCNERNEY, Kathleen (2017): *Mercè Rodoreda: una bibliografia crítica (2002-2011)*. Amb una relació d'obres de Mercè Rodoreda i de traduccions de la seva obra recopilada per Judith Sánchez Gordaliza. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans / Fundació Mercè Rodoreda («Arxiu Mercè Rodoreda», 7), 173 p.

Vaticinava Joan Sales (i Armand Obiols 2010: 322, 330, 339, 352...), a propòsit dels lectors de Mercè Rodoreda, tot servint-se d'un proverbi llatí, que el temps, i el públic, són els grans crítics (Rodoreda / Sales 2008: 124, 219, 223, 555, 607). I l'autora, portant Proust a col·lació, discorria profèticament en una entrevista l'any 1969 sobre dues menes de lectors per als escriptors de minories: «un, en l'espai, "momentani", que esgota relativament aviat les possibilitats d'una obra, i l'altre, "successiu" en el temps, que

prolonga indefinidament la vigència d'un escriptor» (Rodoreda 2013: 63). Les coetànies publicacions *Cartes de guerra i d'exili (1934-1960)*, *Mercè Rodoreda: una bibliografia crítica (2002-2011)* o la reedició de la inacabada novel·la *La mort i la primavera* a càrrec de Club Editor, venen a acabar el flux continu i inestroncable de llibres, jornades, conferències i espectacles sobre l'obra de Mercè Rodoreda (1908-1983). Que denota, aquesta efluència, trenta-cinc anys després del seu decés, la «classicitat» de la seva obra, font doncs de lectors «successius», tant de marges acadèmics com de populars.

*

Cartes de guerra i d'exili (1934-1960), publicat conjuntament per la Fundació Mercè Rodoreda i l'Institut d'Estudis Catalans en tant que peça constituent de la seva obra completa (en l'expectativa encara de la poesia i el teatre), materialitza el primer dels dos volums que han de conformar l'epistolari rodoredià. Que l'edició pòstuma d'una tal mena de papers, d'antuvi privats, planteja reserves d'índole eticofilològic, i que en les darreres dècades —tot i les esmentades objeccions— ha prosperat espectacularment la publicació de correspondències d'escriptors, artistes o intel·lectuals, és, *hic et nunc*, un lloc comú (cant de cigne d'una pràctica ja obsoleta?), tant al clos dels estudis literaris nostrats com als europeus (vegeu, en un tal sentit, Genette 1982, Aulet 1996, Martínez-Gil 2013 i Pujol Pardell / Talavera i Muntané 2015).

Dit això, el títol del carteig —marcat i gastat— vol posar el focus en l'aspecte duratiu, en el tòpic del viatge *au bout de la nuit* que representa metafòricament aquest infernal període cronològic (Rodoreda 2013: 40), però des d'un punt de vista lingüístic el valor dels complements nominals de l'enunciat és especificatiu, la qual cosa pot mal interpretar-se. Perquè aquestes són cartes escrites, certament, durant aquesta *tranche de vie* negra i convulsa de la història del país i de la història de la dona que signa aquestes missives (p. 60): la guerra i l'exili són, doncs, un tràgic teló de fons continuat (Rodoreda 2008a: 999-1.000), però no pas l'única temàtica definitòria, evidentment, d'aquestes lletres, que també recalca en l'amistat, la política, la cultura, l'amor —entre d'altres tòpics consubstancials al gènere epistolar— i, transversalment, en la literatura.

El volum s'acompanya d'un extens estudi introductori —signat per la compiladora i editora, la pionera i eminent estudiosa rodorediana Carme Arnau (p. 9-40)—, un apèndix amb dues cartes col·lectives (de què Rodoreda n'és signatària) dels estadants catalans de Roissy-en-Brie a Lluís Companys (p. 359-364), una relació cronològica de l'epistolari (p. 365-370), un utilíssim índex onomàstic (p. 375-382) i un plec contenint set documents gràfics de l'autora (s. p.). El corpus epistolar pròpiament dit consta de 226 cartes —i d'altres notes de similar naturalesa: postals, postals interzones, en blanc o de visita— unidireccionals, és a dir, sense la respectiva tornada, adreçades a un total de vint-i-sis corresponents. Abasten un arc temporal de vint-i-set anys (1934-1960) i han estat disposades cronològicament, precedides per un número d'ordre, en dues seccions de tall cronotòpic —que fan *pendant* amb el títol del volum: el bloc presidit per la guerra (1934-1946) engloba cinquanta-vuit cartes manuscrites tirades des de Barcelona, Praga, Tolosa de Llenguadoc, París, Roissy-en-Brie, Llemotges i Bordeus; i el bloc d'exili (1946-1960) enclou cent seixanta-vuit cartes, indistintament manuscrites o mecanoscrites, rubricades entre París i Ginebra, i esporàdicament a Barcelona i Châtel-Guyon. Els destinataris —primeres espases— pertanyen, majoritàriament, al ram de les lletres (Arderiu, Bartra, Benguerel, Carner, Jordana, Montanyà, Murià, Pous i Pagès, Puig i Ferrer, Riba, Tomàs i Maria Isabel Roig), però també s'hi compten receptors familiars (Jordi Gurguí, Margarida Puig), o polítics (Miravittles, Pi i Sunyer, Josep, Antònia i Montserrat Tarradellas) i intel·lectuals de primera categoria (Cruzet, Delfí Dalmau, Guansé, Miracle, Prat, Tasis, Triadú). El conjunt de la correspondència està dipositada en diversos fons, especialment la Biblioteca de Catalunya, l'Arxiu Nacional i l'Arxiu Mercè Rodoreda, però també en arxius regionals, comarcals o particulars (AHCT, AHS, AHT, AMTM, APS, etc.), i convé dir que només és parcialment inèdita, atès que n'hi ha d'anteriorment publicada (Rodoreda 1985 [a Anna Murià]; Rodoreda 2000 [a Pi i Sunyer]; Carner / Rodoreda 2002; Rodoreda 2006 [a C. A. Jordana]; Rodoreda 2007 [a Delfí Dalmau]; Rodoreda / Tarradellas 2013; Tarradellas 2014). Per tant, *Cartes de guerra i*

d'exili (1934-1960) aplega en llibre les cartes conservades escrites per Mercè Rodoreda durant aquest lapse. En rescata les trobades, perquè com ens acienta la seva curadora, n'hi ha de perdudes (les intercanviades amb Josep Ramon Xirau i Jaume Agelet, p. 11, i Sebastià Juan Arbó?, p. 290, n. 4), d'abandonades (les trameses amb la seva mare, Montserrat Gurguí Guàrdia?, p. 28) o d'estripades (les bescanviades amb Joan Prat, p. 11). Un aspecte reprotxable de la recerca investigadora, emperò, és el que s'entrellaça de la següent justificació, prou il·lustradora dels contratemps prototípics de la recollida d'epistolaris: «Les cartes que publico en aquest volum són, doncs, totes les que he pogut aplegar adreçant-me a arxius i particulars. I és que diverses gestions i trucades, fins i tot desplaçaments, per localitzar les de Rodoreda a altres receptors no han donat cap resultat» (p. 40). Quines són, llavors, les cartes il·localitzades i llurs potencials receptors? Fins i tot les cerques infructuoses són emprímicament positives, sempre que se'n deixi constància...

Si bé la forma d'editar les missives sense la seva corresponent resposta deu obeir a criteris comercials d'espai o al fet de considerar-les peces literàries, en comptes de simples documents (veg. Guardio-la 1989: 7), la realitat és que Rodoreda no s'hi prodiga (a diferència d'altres corresponents compulsius com Gustave Flaubert, James Joyce o Franz Kafka), i sovint hi recorre més per a usos instrumentals i puntuals, que no pas per a recreacions liricoefusives, per més que hi aflorin maneres, girs, deixos o esquitxs de literatura —sobretot en la descripció del temps o les flors (p. 56, 58, 61, 66, 67, 108, 116). Interlocutora, doncs, generalment «circumspecta, retreta, continguda» (els qualificatius són de Murgades 2009: 52), sigui per sobirana, infinita mandra (p. 95, 97, 123, 136, 137, 138, 139, 245, 249, 289), sigui per mimetisme del desitjós i exasperant síndrome bartlebià d'Obiols, àlies de Joan Prat, (p. 77, 79, 80, 81, 88, 99, 101, 103, 112, 128, 137, 138, 144, 330), o sigui per avorrició i incredulitat envers el mateix gènere epistolar (p. 136, 139, 140, 245, 249, 289, 330, 332), que la porta fins i tot a escriure cartes per acabar estripant-les o no enviant-les (p. 332, n. 2): «No m'agrada escriure cartes. No m'ha agradat mai. Tinc la sensació, una mica diluïda misteriosament per la sang, que escric als morts. No t'esveris. En el fons la meua adversió [sic] a escriure deu ésser això: sentir que estic al mig d'un cementiri i que començo un discurs a ningú. I tant que m'agrada rebre'n...» (p. 305).

Parquedat epistolar, doncs, només desbordada per la loquacitat —i la quantitat— de les lletres canviades amb Anna Murià (19), Josep Carner (26) o Joan Prat (34). Estilísticament, travessades de cap a cap per un humor primer més jovial i desvergonyat, després cap a irònic i fins mordaç (p. 47, 49-53, 55, 56, 91, 93, 103, 104, 106, 116, 118, 139, 143, 144, 185, 193, 195, 204, 225, 247, 249, 252, 332, 338, 345, 349...): «És clar que les nits són divines i les constel·lacions prenen un relleu inesperat i el vent per entre els arbres fa la remor que li pertoca, però, amic, el meu romanticisme no pot satisfer el meu positivisme que existeix i domina ferotgement en mi (sinó de grat per força)» (p. 56, transcrit literalment); pel constant manlleu d'estrangerismes no adaptats d'origen francès («tzigans», p. 54; «séjour / auberge», p. 56; «rendre visita», p. 71; «ferme», p. 75; «Courriers / terrassiers», p. 77; «chantier», p. 80; «un matrimoni très collet monté», p. 85; «crapule», p. 106; «carta fleuve», p. 107; «faire du charme», p. 108, etc.; «ravitaillement», p. 116; «cigaliers», p. 119; «découpage», p. 120) i per l'amplitud de registres desplegats: des de la formalitat adoptada en correus de tipus institucional (amb Pous, Miravittles, Pi, Riba, Tarradellas), el cultisme orientat a impressionar el mentor (Carner, Dalmau, Puig o Prat), passant per l'argotisme de l'intel·lectual (amb Arderiu, Bartra, Benguerel, Cruzet, Guansé, Jordana, Miracle, Montanyà, Tasis, Triadú, Roig), fins a la col·loquialitat de les relacions més personals (amb Gurguí i Murià). Encapçalades, segons un grau de familiaritat menor a major, amb un «Estimat / Benvolgut / Amic», les cartes es tanquen amb fórmules de comiat més o menys acostumades fins a consolidar-se la distintiva «una bona abraçada» que en remata força (p. 263). N'hi ha que tenen una peculiaritat ressenyable: són considerables les escrites a dues mans (de Rodoreda i d'Obiols), conjuntament o com a mers sotassignats (l'un o l'altre), a Bartra i Murià (c. 16, c. 178), a Pous i Pagès (c. 19), a Riba (c. 41), a Carner (c. 85, c. 104, c. 106, c. 109), a Tarradellas (c. 95, c. 96, c. 111, c. 114, c. 147), que, plegades, són testimoni de la presència quasi omnímoda de l'*altre*, sobretot fins a mitjan dècada dels anys cinquanta.

Una de les principals línies temàtiques del recull és, clarament, la historicosocial, que es ramifica en tres branques. La primera, l'ensulsiada de la guerra i el posterior exili republicà, i llurs dramàtiques

conseqüències, és físicament palpable en les cartes que van de 1939 a 1946 —tret de l'oasi que representa Roissy-en-Brie i Villa Rosset, un «poètic camp de concentració» (p. 56): són escrits (sovint «SOS desperats amb l'esverament d'un gat quan li trepitgen la cua», p. 92) amarats de pessimisme, angoixa i desesperació (p. 60, 62-63, 70, 87-88), de precarietat (p. 100, 109-110) i d'incertesa present i futura (p. 62, 63, 67, 71, 74-75, 82-83, 85, 90), que parlen sobretot de supervivència (p. 68, 70-71, 77, 112, 116). Perquè a la «marca de tragèdia que dos anys i mig de guerra ens han infligit», a la «tristor arrapadissa», a la «realitat tan dura i palpitant, tan esquinçadora, que és com si al damunt ens haguessin llançat el pes enorme de milers d'anys» (p. 60), Rodoreda hi contraposa, anys a venir, una edificant comparació entre la capacitat de resistència de les formigues i la catalanitat: «de totes maneres un dia o altre s'adobarà tot: som com aquelles formigues que els tapen el cau amb terra i a la que bades han enretirat la terra i tornen a fer de les seves» (p. 339).

Si a Llemotges i a Bordeus, s'hi mor de tristesa (p. 70), tot arribant a la detestació (p. 102), en canvi a París «malgrat la misèria i les penes, em sentia a casa. [...] París que mareja, que és vell i brut, que cansa, amb el metro pudent i gent amb cara de desesperats, és un dels meus amors més importants» (p. 303, 338). Així, aquest segon ramal temàtic té com a nucli la vida parisenca, miserosa des d'un punt de vista material (p. 132) i alhora opulenta des del cultural, en tant que «universitat que Rodoreda no va poder freqüentar», en paraules d'Arnau (p. 30). D'aquest moment, el deliciós grup de cartes a Obiols (amb els hilarants epítets «perla», «Pericu», «mató de monja», «Bernat pescaire», «Mutxatxu» «lleganyós», «escopinya», etc.) atresora les provatures artístiques, les idees, exposicions, musicals, pel·lícules, museus, lectures, compres, sopars, facècies i «suculents potins» viscuts i tot seguit relatats magnèticament i morosa per l'escriptora al seu amant i aristarc (p. 266), que en queda enlluernat: «gràcies pel compliment sobre les meves cartes; sempre satisfà, després dels escàndols que m'havies arribat a clavar. I que consti que les cartes són escrites a raig de màquina» (p. 228). En l'endemig, el retorn fugaç a la Barcelona franquista, que forneix una primera imatge —social, molt crítica— de la ciutat una dècada després de l'èxode de 1939 (n'hi haurà més, i més tronades i tot, p. 295, 297): «La primera impressió que es té quan s'arriba a Barcelona és que la FAI va guanyar la guerra. I ara quasi es pot dir que si hi classificueu la gent segons llur pes —gent decent, fins a 58 quilograms; bandarres, de 58 en amunt— no us equivocareu pas de gaire. Afortunadament encara hi ha alzines, pins i ginesta, i és molt possible que, a partir d'aquests elements, es pugui reconstruir tot» (p. 172).

Però si hi ha un passatge —lluminós— que compendii aquests primers anys d'estretors i penalitats és el de la carta adreçada al seu fabrià mestre Delfí Dalmau:

N'he passades tantes i de tants colors per aquest país que quan es va poder establir contacte amb els amics semblava que tots sortissin d'un món de fantasmes. [...] Com les espurnes d'un gran foc en van caure pertot arreu: n'hi ha d'apagades i n'hi ha que encara brillen i cremen. [...] He passat temps sense poder escriure, he passat més gana que la que passaven els nadius de països<, > plagats de llagosta, he estat molt malalta, he treballat per una casa que feia *lingerie de luxe* a preu fet, vaig fer la retirada francesa a peu sempre entre les avançadetes franceses i alemanyes, i ara sóc a París on l'or no abunda però on una relativa tranquil·litat em permet d'elucubrar literatura. Sense heroisme i sense vergonya he anat tirant; no és molt, però Déu n'hi do. I sempre he pensat que ja que havíem perdut tant, havíem de procurar, almenys, de no perdre'ns nosaltres. La pallissa ha estat de les que revinclen, però estic convençuda que encara ens n'aixecarem, macats i plens de blaus, però amb els ossos sencers (p. 150).

La tercera ramificació s'estén a Ginebra, ciutat on la solitud i l'enyorament (p. 303, 318, 303) conviuen amb una certa estabilitat econòmica de la parella, elements, aquests, que agresolen la represa del gènere novel·lístic. Arran d'una fonda depressió (p. 265) i de les morts trasbalsadores d'amics i referents (el suïcidi amb veronal d'una russa jueva, p. 109; Aurora Benet, p. 138; Fabra, p. 159; Trabal, p. 315; Puig, p. 290), es replega en l'escriptura, bo i encunyant ja des de la plataforma epistolar una estereotipada imatge misantròpica d'ella mateixa («ocellot de bosc», p. 204; «bèstia solitària [...], feréstega [...] raconera», p. 225, 290, 341; «casolana», p. 311; «monja de clausura», p. 349; «indiú», [sic] p. 355). Són cartes, des d'aquest prisma, que aporten nova llum a la història de l'exili català (p. 46, 120, 173).

Una altra línia temàtica de pes es projecta sobre la pròpia producció literària. La contribució a la causa de Rodoreda passa forçosament per la creença en la futura transcendència de la seva escriptura en el si de la literatura catalana:

No és el meu destí d'adobar el món, ni jo salvaré el meu país. Tinc un camí triat i faré tots els esforços per a no sortir-me'n. Si tanta amarguesa, si tota la crueltat del voltant, si la meua capacitat sobre el coneixement del cor humà, si àdhuc les meves limitacions em menen a llocs passats de llarg pels qui em precedeixen —parlo com a filla d'un país petit en extensió, d'una migrada tradició literària— i un dia surt de mi una obra que per la seva qualitat pesi tant com exigeix el meu voler, donaré per liquidats tots els deutes que encara reclamo a la vida (p. 60; veg., semblantment, p. 66, 110, 138, 230).

Guiada per aquest disseny vital i professional, assistim a l'obrador creatiu de l'autora, a la incubació, gestació i revisió de la pròpia obra. Les experiències —traumàtiques, històriques, excepcionals—, païdes, foses i conjuminades alquímicament amb records, estímuls, somnis i inspiracions de natura diversa, cristal·litzant en contes «que faran tremolar Déu» (*Vint-i-dos contes*), poemes (*Món d'Ulisses*), quadres («Les penjades», «Les venedores de prunes», «La pluja», «La tempesta», «Rastignac», «El riu»), comèdies (*Un dia*) i, amb la distància i la dedicació suficients (p. 121), en novel·les (*Una mica d'història, Colometa*). Som espectadors d'excepció dels projectes, alguns arribats a bon port (com la futura reedició d'*Aloma*, p. 107), d'altres avortats o simplement no prosperats (una novel·la de la retirada, p. 107; «La carota», «Amants», «Història de gos», «Ball al Liceu», «Post Scriptum», «Dies», «Vi negre», «Filoctetes», p. 121-123, 140, 160; unes memòries d'exili, p. 285; una novel·la sobre Roissy, p. 303), de les dinàmiques de sequera i fertilitat creatives (la dilució *versus* el vòmit, la febre, «la malaltia que se'n diu Pansamansa-Minsapiça», p. 139, 358) o de la recuperació del circuit cultural i editorial, primer a través de la publicació en revistes d'exili (*Lletres, La Nostra Revista, Germanor, Revista de Catalunya*), després mitjançant la victoriosa participació als Jocs Florals (de Montpeller, de París, de Londres i de Montevideo), a diferents premis literaris (Víctor Català, Sant Jordi, Santamaria, Maragall, p. 294, 300, 347) i, en darrer terme, amb el procés d'edició dels contes a la *Selecta* (p. 313, 315, 323-324, 328, 329). La correspondència, també i sobretot, com a pedrera: pedrera estilística de pròlegs («voldria fer veure [...] Diré [...] Diré [...]», p. 122); pedrera argumental de novel·les (la cafetera, el pany, l'entredós, l'incident en la benedicció de les palmes del diumenge de Rams, les veïnes xafarderes o les prunes de *La plaça del Diamant*); pedrera paratextual, pel seu interès biogràfic, documental i filològic, per als estudis acadèmics i crítics, en tant que mitjà de circulació de materials genètics de l'obra rodorediana (com són els poemes, les propostes dels lectors escollits, les variants o les esmenes potencials i les efectives).

I, en darrer lloc, com escau al gènere, sobresurt una línia temàtica d'ordre íntim. La correspondència destapa les befes gremials (vers C. A. Jordana, p. 63; Montanyà, p. 64; Joan Oliver, p. 66, 101, 293; Clara Candiani, p. 116; Francesc Trabal, p. 141; Pi i Sunyer, p. 144; la polseguera dels Jocs Florals a París, p. 159; López-Picó, p. 185; Brönte-Goytisolos, p. 345), el safareig («dir bé de pocs i mal de molts», p. 341) sobre els assumptes del cor de la intel·lectualitat a l'exili (l'encaterinament de Trabal: «havia estat una mica enamorat de mi. Són d'aquells secrets que em penso que sap tothom», p. 315; l'*affaire* entre Miravittles i Maruja, p. 55; d'Aurora Benet i Luis Rodríguez, p. 71; el donjuanisme de Montanyà, p. 72; el divorci de Mercè Casals i Pere Calders, p. 72; la paternitat de Tasis, p. 93; la carabassa de Freixes a Sbert, p. 112-113), les distants relacions familiars (p. 142, 310, 343, etc.), les crisis i desenganys sentimentals:

Tota jo sóc un infern [...] Jo no tinc una rival, Anna, el que veritablement tinc és un enemic. I l'enemic és l'home que estimo. [...] / Quan en una parella com la nostra, un dels que formen aquesta parella, es desvia, es desfan moltes bases essencials. [...] Només jo sé tot el que ha estat el meu amor amb O. Aquesta puresa de criatures que hi havia mesclada amb molt d'amor entre home i dona. I, sobretot, em sento abocada en una aigua bruta i vulgar. En destruir-se una part dels meus sentiments és com si la vida quedés reduïda a les necessitats estrictament animals (p. 127, 131 i 284; veg. també p. 267, 270, 272);

la crisi d'edat («estic passant una crisi molt forta. [...] En el fons estic segura que en té tota la culpa el mirall. Em faig vella, em veig vella i em sento vella. I només tinc ganes de plorar. [...] I tinc una manca de delit de viure que fa escriuir», p. 265; veg. també p. 282, 290). I les amistats, de què tanta necessitat sent en aquella «campana de vidre» que fou l'exili (p. 60, 74, 282): «m'ha agradat molt tot el que m'expliques dels meus morts, dels meus naufragats, records espessos i sòlids que em donen un sentit de temps i d'espai i m'ajuden a sentir-me viva» (p. 112). Que neixen (Tarradellas), creixen (Tasis) o moren bruscament (Carner) o progressiva (Murià). El rol de confident de l'escriptora transita, amb el pas dels anys, d'Anna Murià («el centre de la família, per a mi, ets tu», p. 113) a Carles Riba («l'home més humà que coneixem, [...] que està lluny i és nostre», p. 80 i 330; veg. p. 88), pal de pallar d'aquella generació, i de Joan Puig i Ferrer («una amistat vella de vint anys», p. 230, 282) a Rafael Tasis (p. 290). Com en la correspondència entre Proust i el seu editor Rivière (1976), si hi ha una constant de quotidianitat en aquestes cartes són les al·lusions a la seva força atrotinada salut —a les gripes, angines, tumors, afeccions intestinals i una paràlisi del braç dret: la «crampe de l'écrivain» (p. 79, 94-95, 102, 107, 109, 111-112, 114, 117-119, 137-138, 150, 157-158, 160, 162, 172-173, 175, 183, 185, 201-202, 205, 206-210, 223, 230, 239, 245, 263, 265, 283, 302-303, 307, 312, 315). I és que, segons la seva transcriptor (p. 10), el traç i el to dels textos traspuen l'estat d'ànim de la seva autora; uns textos que, durant el naufragi sentimental, són escrits amb una lletra lletja i «difícil de llegir», i, durant la baldadura de la mà, amb una lletra «grossa i insegura» (p. 133).

En conjunt, doncs, les cartes dibuixen l'etopeia d'una dona complexa: coqueta i riallera (p. 65, 99, 322), visceral i descreguda (p. 60, 101, 119, 358), pessimista i maquinadora (p. 107, 284), facetes totes que matisen i enriqueixen el retrat de l'esquiva i «secretiva» personalitat de Mercè Rodoreda.

Tocant a l'edició, Carme Arnau ha optat per un model normalitzador que, tenint en compte tant la representativitat historicoliterària com el caràcter en origen privat del text a fixar (Martínez-Gil 2013: 346), n'actualitza solament l'ortografia, tot preservant les lliçons substancials dels originals —concernents la morfologia, el lèxic i la sintaxi (p. 35-36). Quedin, doncs, al marge de la seva estimable tasca filològica uns breus apunts destinats únicament a la crítica constructiva. Primerament, l'anotació, de vegades, resulta insuficient per establir ponts d'intermediació entre l'autor i el lector; així, per un costat, sovint s'hi troba a faltar la reconstrucció del fil, les al·lusions o els sobreentesos propis del diàleg epistolar (vegeu per contrast la modèlica edició del cartei de Salvat-Papasseit, a cura de Soberanas, 1984, o el de Riba, a cura de Guardiola, 1989), escamotejat des del moment en què es publica una correspondència simple, no creuada: un exemple n'és la tramesa d'uns poemes de Rodoreda a Montserrat Tarradellas com a regal nadalenc, no pas *motu proprio*, com es podria interpretar sense la pertinent nota aclaratòria, sinó perquè, prèviament, el seu pare li ho demana expressament (p. 199). Per l'altre, manquen notes que descodifiquin el context personal, cultural i històric esmentat: per exemple, sobre les nombroses sales de cinema o de pintura mencionades (Lux, Parnasse, Pax, Raspail, Récamier, Museu Pedagògic...), persones esmentades (el secretari dels Jocs Florals de Montevideo que li envia carta, p. 174; el Sr. Ramon o Gla ballarina, p. 302, 305; els col·legues d'Obiols a l'ONU, p. 268; en «Durand» p. 181, cf. l'advocat Isidre Durand i Balada: veg. Nicolau d'Olwer / Bofill i Mates, 1999: 181), personatges o indumentàries populars («Rosegacebes» p. 252; «l'indiu Pacopeco» p. 234; «un [casc] Saint-Cyrien» p. 260), malalties («grip italiana» p. 162), o d'altres components de la vida diària (el «neumàtic» i el «plàstic» de les p. 163 i 229, que possiblement facin referència al sistema de correu postal de tub). I, encara, hi escassegen notes de tipus lingüístic o filològic que documentin mots com ara «calamàstecs» (*clemàstecs*, p. 249), «mico-panòplia» (p. 263) l'accepció de «revista» (p. 244) o de «gibrell» («ho és el seu femení, és clar! [gibrella]», cf. *DCVB*, s. v. llibrella, p. 164).

Són objectables també: la no-unificació del criteri d'anotació, arbitrarietat que explica que algunes expressions, novel·les o films, s'explanin («blague à tabac», p. 134; «s'avenen com dos larrons en foire», p. 236; *L'estel i el mur*, p. 115; *Geneviève*, p. 217; *A la cacera del tresor*, p. 224; la *Vida de Clemenceau*, p. 226...), i d'altres no («tuyau», p. 173; «c'est pas tes oignons», p. 247; *En souvenir de Barbarie*, p. 216; *Les Liaisons dangereuses*, p. 269; *Quan els esparvers ja no volen*, p. 261...); que el mateix poe-

ma, adjunt a la carta, es transcriguí en un cas (p. 161), i en un altre d'ídèntic no (p. 160); o que es citi l'obra rodorediana a partir de l'obra completa (p. 49, n. 1; p. 150, n. 1; p. 266, n. 2), o bé a partir del més obsolet sistema d'obra concreta (p. 12, n. 9; p. 310, n. 2). D'altres punts a esmenar:

- a) errors ortogràfics («mayúscula», p. 36; «es» p. 176; «després» p. 252);
- b) de puntuació («món.» per *món?*, p. 91; «l'absència[.] ¿No» p. 107; «mots[.] ¿Què» p. 108; «poc''[.] ¿T'imagines» p. 131; «països<> plagats», p. 150; «l'erm [.] Quelle»; p. 218; «pensament?<>» p. 225; «cinc-cents<> francs» p. 226; «cop<> va» p. 238; «sangre?<>» 234; «vaig pagar[,] van estar» p. 258-259; «amable<> que» p. 342; «canonge[.] Em» p. 354);
- c) tipogràfics («És a dir» per *És a dir*, p. 342, n. 2);
- d) mecànics (manca l'AHT en la relació de sigles de la p. 37; «vas» per *vaig*, p. 49; «un<a> gran» p. 137; «CRAI, Vegeu-ne» p. 159, n. 5; «Tarradel[l]as» p. 163; «refer[e]ix» p. 173; «[A] Josep Carner» p. 180; «emopotolida» p. 206; «pallasso<n>» p. 249; «ag[r]adat.» p. 353; remissió no correlativa de la n. 1, p. 219 i la n. 2, p. 261; trabucament en la disposició del plec fotogràfic, p. 160-161); i
- d) factuais (l'*Obra de joventut*, compresa dins l'OC rodorediana, és publicada el 2015, no pas el 2016: p. 9, n. 1; la nota que reporta la mort d'Aurora, segons la p. 138, no és la 6, sinó la 5, de la p. 71; el sonet enviat amb la carta 84, p. 166, no pot ser, segons la n. 3 d'Arnau, ni «Perquè encara no surti el sol» ni «Barrejadors de ciutat[s]», perquè aquests sonets integren la sèrie de *Món d'Ulisses*, sinó que és «En quin ombrívol paradís m'esperes», del grup d'*Albes i nits*).
- e) Omissions bibliogràfiques o inventarials (pàgina dels contes infantils rodoredians?, p. 323, n. 5; espai de conservació del fons de Clementina Arderiu?, p. 342; sobre el viatge en grup a l'Alsàcia de què posa en pista carta de la p. 177, és d'obligada consulta Fenosa 2002: 50; o, contínuament, les referències en llibre de les informacions corresponents: sobre persones, p. 102, n. 1, i p. 116, n. 7 i 8; sobre institucions, p. 98, n. 2; sobre la pròpia obra, p. 232, n. 1; sobre els Jocs Florals, p. 320, n. 5; sobre les cartes Rodoreda / Sales 2008, p. 349, n. 4; sobre el *DGLC*, p. 329, n. 2, etc.);
- f) citatòries («il faut tenter de vivre», p. 63, vers de *Le cimetière marin* de Paul Valéry; «desfacedores de entuertos», p. 143, referència quixotesca; «Si tienes papel rayado, escribe de través», p. 169 i 170, aforisme atribuïble a Juan Ramon Jiménez 2007: 25; «un brillant petit amb un carbó», o «ulls negres i lluent d'una aigua jove», p. 323, dins Rodoreda 2008b: 68 i 160); i
- g) documentals (els sonets adjuntats a la carta 76, p. 155, són indubtablement els quatre que van guanyar la flor natural dels Jocs Florals de Londres; el sonet enviat amb la carta 83 és, probablement, «Oh ressaca estel·lar del violeta», p. 165; sobre la n. 3 de la p. 199, que informa de la inexistència de cançons de Rodoreda en l'arxiu de Josep Tarradellas, cal entendre específicament per «cançons» els poemes de tema amorós, i, en aquest sentit, entre les composicions custodiades a l'AMTM, s'hi compta justament el díptic «Cançó de les rentadores», I i II; el diari *La Humanitat* notifica, el 31-I-1950, «La malaltia de Josep Tarradellas», p. 181; una edició parcial de l'epistolari entre l'escriptora i el futur president de la Generalitat a l'exili és publicada dins Rodoreda / Tarradellas 2013).

*

D'entrada, cal avançar que el llibre *Mercè Rodoreda: una bibliografia crítica (2002-2011)*, a càrrec de Kathleen McNerney, és una (bona) traducció de l'original en anglès (McNerney 2015). L'obra es vol continuadora i complementària, en estil, intencions i fins títol, del monogràfic de M. Isidra Mencos (2003): així, «la voluntat i els objectius d'aquesta bibliografia són similars als del volum anterior: analitzar i difondre el gran corpus de producció acadèmica sobre l'escriptora que ha dut la cultura catalana arreu del món, amb l'esperança que els estudis que es duguin a terme en el futur podran aprofitar aquest treball per a llegir treballs acadèmics sobre la matèria» (p. 10).

No obstant, si la primera bibliografia abraça el dilatat període comprès entre 1963 i 2001, la que avui ens ocupa no circueix ni tan sols una dècada (2002-2011), la qual cosa ja és prou indicativa de fins a quin punt s'han multiplicat darrerament els estudis sobre Mercè Rodoreda. En aquesta direcció, Carles Cortés posava de manifest allò que les bibliografies suara esmentades (que han de ser posades en relació

amb l'estat de la qüestió sobre l'obra rodoorediana de Cortés no fan sinó evidenciar: que «la producció literària de Mercè Rodoreda [...] ha merescut en les darreres dècades una de les activitats analítiques més intenses de la història de la literatura catalana contemporània» (Cortés 2009: 227).

Comparativament, resulta prou eloqüent que cent noranta-vuit treballs produïts en l'espai de prop de quaranta anys —amb més profusió durant el darrer quart de segle— siguin no només igualats en deu, sinó doblats amb escreix. El volum inclou, a banda dels comentaris crítics (p. 15-130), una breu introducció (p. 7-12), un apèndix amb obres d'estudiants i joves, projectes i treballs inèdits (p. 131-138), un índex d'obres de Rodoreda amb les respectives obres crítiques (p. 139-149) i una relació de les edicions originals —d'obres completes, novel·les, contes, poesia, teatre i epistolari— i de les traduccions (a divuit idiomes) de les obres de l'autora, a cura de Judith Sánchez Gordaliza (p. 151-172), que completa i actualitza el llistat confeccionat prèviament per Eulàlia Miret (2003). Relació de la qual es desprèn el paper decisiu de les traduccions en la difusió de la literatura rodoorediana (p. 153), d'una banda, i que *La plaça del Diamant* continua ostentant la condició d'obra més universal de l'autora (p. 154).

La bibliografia de McNerney, que arrenca en ocasió del centenari del naixement de Mercè Rodoreda (1908-2008) i, en essència, de la conferència a l'entorn de la recepció crítica americana de la literatura rodoorediana, presentada en la seva commemoració (McNerney 2010), aporta recensions de més de quatre-centes publicacions (!) de diversa classe (des de monografies, passant per capítols de llibre, llibres, revistes, antologies, ressenyes d'interès, entrevistes o programes televisius i fins enregistraments radiofònics) sobre l'obra de Rodoreda editada entre 2002 i 2011, tot excloent-ne els articles de diari (p. 10). Tot i amb aquesta periodificació general, cal precisar que s'han referenciat els assajos passats per malla en el recull precedent, amb la qual cosa hi ha alguns ítems anteriors al 2002. Els criteris d'ordenació de les referències són, al meu parer, el flac d'aquesta recopilació. Per tres motius, de menor a major grau de «qüestionabilitat». En primer lloc, les 420 entrades s'arrangen alfabèticament sense discriminar entre noms d'autors o de títols: així, la classificació per autors conviu —una mica caòticament, val a dir— amb la de publicacions periòdiques, catàlegs, monografies, actes, entrevistes, fascicles, fulletons o un portal web (17 ítems del total). Endemés, dissemblantment dels de Mencos, els ítems no estan numerats, la qual cosa converteix el llistat en un tot informe i desorganitzat que obstaculitza la seva consulta i citació; una prova d'això és el fet que tant la nota editorial de la contracoberta del volum com l'única (ara per ara) ressenya apareguda sobre aquest mateix volum (Bru 2016: 398) es descompten de la xifra objectivable de 420 referències, tot computant erròniament un total de «més de dos-cents estudis», d'un «account of over two hundred publications». En darrer terme, hi ha autors que no són llistats uniformement, sinó en funció del cognom simple o doble amb què figuren a cada obra seva: consegüentment coexisteixen, confusióriament, una Margarida Aritzeta i una Margarida Aritzeta i Abad, una Laura Borràs i una Laura Borràs i Castanyer, una Rosa Cabré i una Rosa Cabré i Monné, una Montserrat Casals i una Montserrat Casals i Couturier (cèlebre «rodoorediana» traspassada el 2015, que des d'aquí homenatgem de cor), un Carles Cortés i un Carles Cortés Orts, una Berta Morán i una Berta Morán Arroyo, una Marta Nadal i una Marta Nadal i Brunés, una Roser Porta i una Roser Porta Espluga, una Neus Real i una Neus Real Mercadal.

Les recensions de McNerney —a voltes més descriptives (p. 81), a voltes més analítiques (p. 79), i a vegades més parcials (p. 34), d'altres més integrals (p. 35)— tenen la bondat de sintetitzar el contingut, situar-lo contextualment, apreuar-ne el valor i identificar els diversíssims marcs teòrics de cada publicació, els quals oscil·len del biografisme, l'historicisme, el simbolisme i el psicologisme al formalisme o el comparativisme. Ara bé, l'evident desproporció en la llargada d'alguns comentaris traeix la debilitat —la fília, gairebé— de la bibliògrafa per aquells assajos que s'avenen amb la seva formació i trajectòria, emparentable amb la ginocrítica: comparin-se sinó les dues migrades línies dedicades als excel·lents articles «El somni d'Adrià Guinart a *Quanta, quanta guerra* de Mercè Rodoreda: la influència de Riba entre els estoics i els templers», de Rosa Cabré (p. 33) i «Soles a la ciutat: d'*Aloma* a *Mirall trencat*», de Margarida Casacuberta (p. 39), amb les generoses cinquanta-set ratlles dels llibres amb enfocament feminista *Gender, Class and Nation: Mercè Rodoreda and the Subjects of Modernism*, de Christine Arkinstall (p. 18-19), o les trenta-set del de Marta Pessarrodona (p. 95-96), *Mercè Rodoreda i el seu temps*. Finalment, sense voluntat de menystenir la meritòria exhaustivitat de la compilació, cal

advertir que hi ha algunes (inevitables) omissions: al repertori (Álvarez 1981; Arnau 1983 i 1992; Campillo 2008; Company 1982; Cunillera 2009a i 2009b; Everly 2003; Gómez 2008; Llorca 2001; Marín 2003; Minardi 2010; Muñoz 1992-1993; Nadal 2008; Napiorski 2004; Rich 2005; Salat 1996; Steven 1978; Stringer 2004; Tabucchi 2010; Yang 2003) i a l'índex (Deveny, p. 48; Scherzer en comptes de Sherzer, p. 117; Sobrer en comptes de Sobré, p. 121; etc.).

Les conclusions són fàcilment escandallables a partir dels diversos índexs: d'una banda, és destacable l'interès no tan sols pel conjunt de la producció rodoorediana i, particularment, per les seves creacions tradicionalment més desateses o inèdites, fet que ha generat tractats sobre l'obra de joventut, la pictòrica, la periodística, la poètica i la teatral (p. 10-11). D'altra banda, salta a la vista que, a la nòmina d'especialistes que més intensivament s'havien dedicat a explicar l'obra rodoorediana (Carme Arnau, amb 15 entrades, o Anna Maria Saludes, amb 11), s'hi afegeix una nova fornada de versats investigadors; s'esmenten ara només, a tall d'exemple, els més sobresortints des d'una perspectiva quantitativa o estadística, com són Maria Campillo (13), Carles Cortés (17) o Barbara Luczak (15). Tercerament, es percep una proliferació dels estudis de gènere per descriure l'obra de l'escriptora i, tot i que —per descomptat— totes les escoles crítiques són bones per explicar el fenomen literari, n'hi ha «que prenen la narrativa rodoorediana com a exemple d'unes teories que, per norma general, malgrat importants i comptades excepcions, s'encasten damunt del text i no el deixen parlar, [...] que prescindeixen de l'especificitat i la complexitat del seu discurs» (Gustà / Casacuberta 2003: 44-45). Una darrera observació és que l'obra narrativa de Rodoreda i, en concret, l'obra mestra *La plaça del Diamant*, continua essent la parcel·la més fressada per la crítica (p. 145). Ras i curt, la present bibliografia és un instrument de consulta imprescindible per guiar lectors i estudiosos en la seva navegació pel mar procel·lós que constitueixen els milers d'assajos sobre la seva obra.

*

El primer volum de les cartes escrites per Mercè Rodoreda es clou el desembre de 1960 amb la presentació de *Colometa* (futura *La plaça del Diamant*) al premi Sant Jordi. Felicitment, no caldrà esperar amb impaciència el proper tom per esbrinar la resolució d'aquell històric guardó, perquè la seva (dis)sort és de molts coneguda... (veg. Ibarz 2008: 101-105). Precisament per això, els dos volums ressenyats que han vist la llum, al costat de la multitud d'actes, publicacions, estudis i notícies als principals mitjans de comunicació, rescabalen la marginació o injustícia crítica de què Rodoreda fou víctima, tot posant de manifest l'actualitat de l'escriptora, abonant l'apel·lació de Sales (i d'Obiols) al temps com a jutge, afermant, en fi, l'acollida incessant i canonitzadora dels lectors envers la seva obra, envers la seva memòria.

Meritxell TALAVERA I MUNTANÉ
Universitat de Barcelona

Bibliografia

- ÁLVAREZ, Blanca (1981): «Mercè Rodoreda, un diamante oculto entre el bullicio de la plaza», *Los Cuadernos del Norte*, vol. III, núm. 16, p. 34-37.
- ARNAU, Carme (1983, novembre): «L'Àngel a les novel·les de Mercè Rodoreda», *Serra d'Or*, 290, p. 20-23.
- ARNAU, Carme (1992): *Mercè Rodoreda*. Barcelona: Edicions 62.
- AULET, Jaume (1996, desembre): «Uns quants epistolaris publicats recentment: comentari i reflexió», *Els Marges*, 57, p. 83-95.
- BRU, Eva (2016): «McNerney, Kathleen. *Mercè Rodoreda: A Selected and Annotated Bibliography (2002-2011)*», *Catalan Review*, 30, p. 398-399.

- CAMPILLO, Maria (2008): «Mercè Rodoreda o l'experiència emocional de l'espai», dins CASACUBERTA, Margarida / GUSTÀ, Marina (ed.): *Narratives urbanes. La construcció literària de Barcelona*. Barcelona: Fundació Antoni Tàpies / Arxiu Històric de la Ciutat, p. 165-189.
- CAMPILLO, Maria / VILANOVA, Francesc (ed.) (2009): *La cultura catalana en el primer exili (1939-1940). Cartes d'escriptors, intel·lectuals i científics*. Barcelona: Fundació Carles Pi i Sunyer d'Estudis Autònoms i Locals.
- CARNER, Josep / RODOREDA, Mercè (2002): «Cartes entre Josep Carner i Mercè Rodoreda», dins RODOREDA, Mercè: *Agonia de llum. La poesia secreta de Mercè Rodoreda*, a cura d'Abraham Mohino. Barcelona: Angle, p. 234-301.
- COMPANY, Juan Miguel (1982): «Variaciones sobre un oso de juguete (*La plaça del Diamant*)», *Contra-campo*, 30, p. 15-20.
- CORTÉS, Carles (2009): «Mercè Rodoreda», dins BOU, Enric (dir.): *Panorama crític de la literatura catalana VI. Segle XX. De la postguerra a l'actualitat*. Barcelona: Vicens Vives, p. 227-241.
- CUNILLERA, Montserrat (2009a): «La tristeza en *La plaça del Diamant*: una aproximación discursiva y traductológica», *Quaderns. Revista de traducció*, 16, p. 211-226.
- CUNILLERA, Montserrat (2009b): «Léxico y sentimientos en *La plaça del Diamant*: la traducción al español, francés e inglés de ciertas unidades disfóricas», dins ALSINA, Victòria / ANDÚJAR, Gemma / TRICAS, Mercè (ed.): *La representación del discurso individual en traducción*. Frankfurt am Main: Peter Lang, p. 5-23.
- EVERLY, Kathryn (2003): «Mercè Rodoreda and Remedios Varo: Exiled Daughters of Surrealism, Insightful Mothers of Invention», dins *Catalan Women Writers and Artists*. Lewisburg: Bucknell UP, p. 30-105.
- FENOSA, Nicole (2002): «Biographie», dins FENOSA, Apel·les: *Catalogue raisonné de l'oeuvre sculpté*. Barcelona: Polígrafa, p. 9-101.
- FORREST, Gene Steven (1978): «El diálogo circunstancial en *La plaza del Diamante*», *Revista de Estudios Hispánicos*, 12, p. 15-24.
- GENETTE, Gérard (1982): *Palimpsestes. La littérature au second degré*. Paris: Editions du Seuil.
- GÓMEZ, María Asunción (2008): «Orfandad y maternidad: *La plaza del Diamante* y *La calle de las Camelias*, de Mercè Rodoreda», *Crítica Hispánica*, núm. XXX, vol. 1-2, p. 35-53.
- GUARDIOLA, Carles-Jordi (1989): «Pròleg», dins RIBA, Carles: *Cartes de Carles Riba, I: 1910-1938*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 5-24.
- GUSTÀ, Marina / CASACUBERTA, Margarida (2003, desembre): «Vint anys d'estudis roredians», *Serra d'Or*, 528, p. 43-46.
- IBARZ, Mercè (2008 [2004]): *Rodoreda. Exili i desig*, trad. de Tina Vallès. Barcelona: Empúries.
- JIMÉNEZ, Juan Ramón (2007): *Aforismos*, a cura d'A. Trapiello. Granada: Comares.
- LLORCA, Fina (2001): «*La plaça del Diamant* de Mercè Rodoreda: ¿Una novel·la de amor?», dins SEGURA GRAIÑO, Cristina (ed.): *Feminismo y misoginia en la literatura española: Fuentes literarias para la historia de las mujeres*. Madrid: Narcea, p. 161-186.
- MARÍN DÒMINE, Marta (2003): «At First Sight: Paratextual Elements in the English Translations of *La plaça del Diamant*», *Cadernos de Tradução*, 1 (11), p. 127-140.
- MARTÍNEZ-GIL, Víctor (2013): «Voluntat d'autor i edicions pòstumes», dins MARTÍNEZ-GIL, Víctor (coord.): *Models i criteris de l'edició de textos*. Barcelona: UOC, p. 341-349.
- MCNERNEY, Kathleen (2010): «La recepció de l'obra de Mercè Rodoreda als Estats Units», dins MOLAS, Joaquim (ed.): *Congrés Internacional Mercè Rodoreda: actes, Barcelona, 1-5 d'octubre de 2008*. Barcelona: Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales / Institució de les Lletres Catalanes / Fundació Mercè Rodoreda / Institut d'Estudis Catalans, p. 11-22.
- MCNERNEY, Kathleen (2015): *Mercè Rodoreda: A Selected and Annotated Bibliography (2002-2011)*. Barcelona: Fundació Mercè Rodoreda / Institut d'Estudis Catalans.
- MENCOS, M. Isidra (2003): *Mercè Rodoreda: una bibliografia crítica (1963-2001)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans / Fundació Mercè Rodoreda.

- MINARDI, Adriana (2010): «Variaciones de lo femenino: *La plaza del Diamante* y las representaciones sociales de la mujer», *Ogigia*, 7, p. 73-80.
- MIRET, Eulàlia (2003): «Obres de Mercè Rodoreda», dins MENCOS, M. Isidra: *Mercè Rodoreda: una bibliografia crítica (1963-2001)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans / Fundació Mercè Rodoreda, p. 21-39.
- MUÑOZ, Teresa (ed.) (1992-1993): «Entrevistes de Mercè Rodoreda a "Clarisme" (1933-1934)», *Llengua & Literatura*, 5, p. 495-573.
- MURGADES, Josep (2009, maig): «La dama i l'editor», *L'Avenç*, 346, p. 50-57.
- NADAL, Marta (2008): *La Barcelona de Mercè Rodoreda. Ruta literària*. Barcelona: Fundació Mercè Rodoreda / Generalitat de Catalunya. En línia: <http://xtec.gencat.cat/web/.content/alfresco/d/d/workspace/SpacesStore/0014/4d54ebae-9637-42e6-91d7-030ea26eddfb/rutarodoreda.pdf>. [Consulta: 8 de maig de 2018.]
- NAPIORSKI, Patricia (2004): «Estrategias de resistencia. Hacia una propuesta andrógena en *La plaza del Diamante* de Mercè Rodoreda», *Letras Femeninas*, 30 (2), p. 29-46.
- NICOLAU D'OLWER, Lluís / BOFILL I MATES, Jaume (1999): *Correspondència entre Lluís Nicolau d'Olwer i Jaume Bofill i Mates*, a cura de Montserrat Vilà i Bayerri i Joan Molar i Navarra. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- OBIOLS, Armand (2010): *Cartes a Mercè Rodoreda*. Barcelona: Fundació La Mirada.
- PROUST, Marcel / RIVIÈRE, Jacques (1976): *Correspondance (1914-1922)*, a cura de Philip Kolb. Paris: Gallimard.
- PUJOL PARDELL, Jordi / TALAVERA I MUNTANÉ, Meritxell (2015): «Rodoreda, poeta; Tarradellas, lector. Episodis d'un intercanvi epistolar (1947-1957)», a *Sobre epistolaris i creació literària*, Jornada acadèmica (20-II-2015), Facultat de Filologia, Universitat de Barcelona. [Text inèdit.]
- RICH, Mary Catherine (2005): «La desmitificació de la maternidad en la sociedad patriarcal», *Reflejos*, 4, p. 10-14.
- RODOREDA, Mercè (1985): *Cartes a l'Anna Murià: 1939-1956*, a cura d'Isabel Segura. Barcelona: laSal.
- RODOREDA, Mercè (2000): «Carta de Mercè Rodoreda a Carles Pi i Sunyer», dins CAMPILLO, Maria / VILANOVA, Francesc (ed.): *La cultura catalana en el primer exili (1939-1940). Cartes d'escriptors, intel·lectuals i científics*. Barcelona: Fundació Carles Pi i Sunyer, cartes n. 91, 98 i 106, p. 139, 149-150 i 170.
- RODOREDA, Mercè (2006, hivern): «Mercè Rodoreda: París 1939 (quatre cartes i unes botes)», a cura de Maria Campillo, *Els Marges*, 78, p. 107-112.
- RODOREDA, Mercè (2007): «Mercè Rodoreda. Carta a Delfi Dalmau», dins PORTA, Roser: *Mercè Rodoreda i l'humor (1931-1936)*. Barcelona: Fundació Mercè Rodoreda / Institut d'Estudis Catalans, p. 331-332.
- RODOREDA, Mercè (2008a): *Narrativa completa, volum I*. Barcelona: Edicions 62.
- RODOREDA, Mercè (2008b): *Narrativa completa, volum II. Contes i novel·les*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans / Edicions 62.
- RODOREDA, Mercè (2013): *Mercè Rodoreda. Entrevistes*, a cura d'Abraham Mohino i Balet. Barcelona: Fundació Mercè Rodoreda / Institut d'Estudis Catalans.
- RODOREDA, Mercè / SALES, Joan (2008): *Cartes completes 1960-1983*, a cura de Montserrat Casals. Barcelona: Club Editor.
- RODOREDA, Mercè / TARRADELLAS, Josep (2013): «Cinc cartes entre Mercè Rodoreda i Josep Tarradellas», apèndix a GRILLI Giuseppe / SALUDES AMAT, Anna Maria: «Poesia i política a l'exili», dins PUJOL PARDELL, Jordi / TALAVERA I MUNTANÉ, Meritxell (ed.): *Mercè Rodoreda i els clàssics*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, p. 113-128.
- SALAT, Sabrina (1996, primavera): «La Barcelona de Mercè Rodoreda», *El Pou de Lletres*, A/1, p. 13-15.
- SOBERANAS, Amadeu-Jesús (ed.) (1984): *Epistolari de Joan Salvat-Papasseit*. Barcelona: Edicions 62.
- STRINGER, Elizabeth (2004): «Metàforas de feminidad en *La plaza del Diamante*», dins VALDIVIESO, Jor-
- Estudis Romànics* [Institut d'Estudis Catalans], Vol. 41 (2019), p. 491-644

- ge H. / VALDIVIESO, L. Teresa / RUIZ FORNELLS, Enrique (ed.): *Presencia de la mujer hispana en las letras, las ciencias y las artes: ensayos*. Phoenix: Orbispress, p. 182-190.
- TABUCCHI, Antonio (2010): «Barcellona. La piazza del Diamante», dins DI PAOLO, Paolo (ed.): *Viaggi e altri viaggi*. Milà: Feltrinelli, p. 57-59.
- TARRADELLAS, Josep (2014): «Carta 27-1-1949», dins SANTACANA, Carles: *Josep Tarradellas. L'exili I (1939-1954)*. Barcelona: Dau, p. 377-384.
- YANG, Chung-Ying (2003): «En busca de la identidad femenina: La voz narrativa de Natalia en *La plaza del Diamante*», 《淡江人文社會學刊》, 年3月, 第十四期, 頁, p. 49-61.

SOLER, Abel (2017): *La cort napolitana del Magnànim: el context de Curial e Güelfa*. 3 volums: *Enyego D'Àvalos i el Nàpols alfonsí*, I, 1.182 p.; *Les fonts literàries de la novel·la*, II, 1.590 p.; *L'Europa cavalleresca i la ficció literària*, III, 1a part: *L'ambientació del relat: el temps de la ficció i el temps d'escriptura*, 466 p. / 2a part: *Personatges literaris i referents històrics*, 1.945 p. València / Barcelona: Institució Alfons el Magnànim / Institut d'Estudis Catalans / Universitat de València.

Una lleu ullada als títols dels 3 volums i a les notes a peu de pàgina —4.825 tan sols del darrer— ens deixa veure que som davant d'un filòleg que és historiador; per tant que ho documenta tot i que compta amb un espectre amplíssim de coneixements. Aquesta saludable barreja és tendència que es constatava també davant llibres com *Caballeros andantes españoles*, de Martí de Riquer, que no debades cita molt sovint. Aquest tret principal, doncs, caracteritza en sentit real i figurat aquest gran treball d'investigació —és fruit d'una tesi doctoral— i fa que es llegeixi sota la solvència que proporciona un suport tan ferm. Ho puc dir, havent llegit tot el text i prenent notes per dues vegades: primer, per al tribunal de la tesi¹ en suport electrònic, i, actualment, amb molta més efectivitat i plaer, en format de llibre i amb una versió revisada, per tal de ressenyar-lo.

I, havent al·ludit a l'extensió tan imponent del llibre, cal reconèixer, d'una banda, que no hi ha informació supèrflua, fet que —bé que sigui un mèrit de Soler— també ratifica la gran dimensió del *Curial*; aquest cabal informatiu es recolla en una impressionant arplega, com palesen les 6.700 referències bibliogràfiques, en part provinents d'una considerable feinada d'arxiu. I passant a aspectes qualitius, començant pels més formals, hem de remarcar que el llibre no és feixuc, cosa que es deu a l'estil pla, fluid i amè de l'investigador, que ja coneixíem per *El corsari Jaume de Vilaragut i la donzella Carmesina. El cavaller que inspirà el "Tirant lo Blanc"*, sobre l'altra gran novel·la cavalleresca.

Si és un risc de perdre's davant d'una novel·la sense autor —com el *Curial*— i de les conseqüències derivades de mancances vàries, com ara la geogràfica, Soler supera l'entrebanc pel fet de situar-se amb encert i a l'avançada, des del primer capítol (I, 41-139), al nucli de la cort alfonsina —motor que havíem suposat de fa anys una part de la crítica—, la qual escorcolla més endavant (I, 187-462). No cal dir que per procedir així ha hagut de conèixer i contrastar totes les recerques anteriors sobre el context i les fonts de l'obra i sobre les diverses hipòtesis d'autoria. I així, quan en planteja una, ho fa amb coneixement de causa, ja que el seu punt de partida és una àrea concreta, el cercle del Nàpols que envolta el Magnànim (I, 463-658); per tant, la troballa que fa d'Enyego D'Àvalos, és resultat d'haver recercat a fons en aquell ambient i d'observar que *il Conte Camerlengo* coincideix amb el retrat de l'autor que es desprèn del *Curial* (I, 659-772).

Cal ressaltar que un estudi seriós i en profunditat d'aquest context italià es venia demanant de lluny; així ho va fer ja Rubió i Balaguer, al Congrés d'Història de la Corona d'Aragó en 1959, ho va reiterar Antoni Comas el 1968, ho va ratificar Antoni Ferrando el 1980 i 1997 i jo mateixa, des dels anys

1. SOLER MOLINA, Abel (2016): *La cort napolitana d'Alfons el Magnànim: el context de "Curial e Güelfa"*. Departament de Filologia Catalana, Universitat de València, dirigida per Antoni Ferrando i Francés.